

EVROPSKÁ UNIE
Evropské strukturální a investiční fondy
Operační program Výzkum, vývoj a vzdělávání

Občanský průkaz 4.0 – kompetence pro demokratickou kulturu
(reg. č. CZ.02.3.68/0.0/0.0/16_032/0008154)

Rozvoj všeobecného přehledu a občanských kompetencí

Pracovní sešit pro účastníky

Úvodní slovo k semináři	3
ÚVOD	4
Rozvoj všeobecného přehledu a občanských kompetencí – uvedení do tématu	4
TEORIE	6
Co je demokracie?	6
Dobré občanství: Jak lze učit demokracii?	11
PRAXE	18
Online databáze výukových materiálů Rozcestník	18
Představení aktivity z Rozcestníku	19
Inspiromat pro praxi	21
SDÍLENÍ	25
Diskuse k občanským kompetencím a politické gramotnosti u žáků	25
Diskuse k rozvoji občanských kompetencí a politické gramotnosti ve školách	26
Diskuse k přínosu semináře	27

ÚVODNÍ SLOVO K SEMINÁŘI

Vážení účastníci semináře,

máte v rukou materiál, který vás provede seminářem a poslouží vám jako pracovní sešit, do něhož si můžete snadno a strukturovaně zapisovat své poznámky, otázky, nápady pro výuku nebo důležité kontakty.

Tento pracovní sešit vám po skončení programu zůstane a může být součástí vašeho pedagogického portfolia. Prezentace k přednáškám a další materiály k tomuto semináři pak naleznete na stránce projektu <http://www.obcanskyprukaz.eu>.

Seminář je rozčleněn do tří bloků, které se pro lepší orientaci odrážejí i v uspořádání tohoto pracovního sešitu:

Teorie – v tomto bloku budete mít příležitost zamyslet se nad teoretickými souvislostmi a aktuální odbornou reflexí tématu semináře.

Praxe – seznámíte se s praktickou webovou databází zajímavých vzdělávacích programů a materiálů a spolu s kolegy si vyzkoušíte připravit vzdělávací aktivitu s použitím některého z materiálů.

Sdílení – v závěrečném bloku je vytvořen prostor pro vzájemné sdílení pedagogických zkušeností, příkladů dobré praxe a pro společnou reflexi celého semináře.

Věříme, že pro vás bude seminář užitečný a přínosný a že si z něj odnesete mnoho konkrétních inspirací a podnětů pro pedagogickou praxi.

Tvůrci vzdělávacího programu v projektu Občanský průkaz 4.0

ÚVOD

ROZVOJ VŠEOBECNÉHO PŘEHLEDU A OBČANSKÝCH KOMPETENCÍ – UVEDENÍ DO TÉMATU

Jakkoli to v dnešní době zní jako klišé, není snadné být dobrým občanem. Rozvoj občanských kompetencí získává na významu právě ve chvíli, kdy se veřejná agenda komplikuje, řada rozhodnutí má spoustu vedlejších konotací. V takové chvíli vyvstává potřeba co nejširšího všeobecného přehledu.

Někdo jej získává v běžném školním vzdělávání různých stupňů. Možná ale znáte i ze svého okolí příklady lidí, kteří z nejrůznějších důvodů (do roku 1989 nejčastěji z politických důvodů) skončili své formální vzdělávání osmou či devátou třídou základní školy, ale přesto mají obdivuhodný všeobecný přehled. Ten získávali a získávají různě, spojujícím motivem je ale zvědavost. Není jim jedno, jak svět kolem nich funguje, zajímá je, co a proč se děje.

Myšlenka demokracie nespočívá pouze v rovnosti všech lidí, že máme všichni stejná práva a stejné povinnosti, jež vyplývají ze společné důstojnosti lidské osoby. Spočívá také v tom, že máme schopnost kvalifikovaně se rozhodovat. K tomu ale nestačí často vzývaný selský rozum; k tomu je zapotřebí zajímat se, jak lze věci dělat jinak, proč fungují právě tak, jak fungují, jaké jsou reálné alternativy. Občan s širším všeobecným přehledem (ne nutně s všeobecným vzděláním) je pak přirozeně imunnější vůči různým zkratkovitým návrhům, rázným a zdánlivě jednoduchým řešením.

Jako důležitá součást všeobecného přehledu se pak jeví obeznámenost s principy demokratického rozhodování, procedur a vládnutí. Když víme a třeba si i v praxi vyzkoušíme, jak nelehko se v demokratické diskusi hledá u některých věcí rozhodnutí vyhovující většině, že je demokracie záměrně komplikovaný proces, aby nebyla snadno ovlivnitelná a zneužitelná, budeme odolnější i vůči přirozené vlastní skepsi na jedné straně, a velkým očekáváním a z nich často plynoucím velkým zklamáním na straně druhé. Když se nám navíc podaří dostat do hlav svých si našich spoluobčanů, že rozhodnutí veřejné sféry nemají většinou pouze dopad na řešenou věc, že reprezentace jednoho zájmu neovlivňuje pouze tento jeden konkrétní zájem, ale vše mívá dopady mnohem širší, můžeme rovněž pomoci kultivovat způsoby řešení a prosazování zájmů.

Doporučená literatura k další četbě

Hloušek, Vít a Lubomír Kopeček (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita 2007.

Nemo, Philippe: *Co je Západ?* Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2011.

Scruton, Roger: *Slovník politického myšlení*. Brno: Atlantis, 1991.

Snyder, Timothy: *Tyranie. 20 lekcí z 20. století*. Praha, Litomyšl: Prostor, Paseka, 2017.

Tigrid, Pavel: *Kapesní průvodce mladé ženy po vlastním osudu*. Praha: Odeon, 1990.

Doporučené internetové zdroje

Dahl, Robert: „Democracy“ [online]. *Encyclopædia Britannica*, 9. března 2021. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z www: <<https://www.britannica.com/topic/democracy>>.

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Zkuste uvést příklady z nedávné doby, kdy v politické debatě scházel širší rozhled v historických a společenských souvislostech.
- ▶ Lze najít příklad nějakého rozhodnutí, u něhož je vhodné, aby neprobíhalo co nejrychleji a snadno?
- ▶ Co brání občanům v získávání kvalifikovaných argumentů pro vytváření jejich politické pozice a případné rozhodování?

MOJE POZNÁMKY

TEORIE

CO JE DEMOKRACIE?

Na první poslech je význam slova demokracie jasný. Všichni přece víme, že demokracie je *moc lidu*. Co to ovšem v praxi znamená, to už je na složitější debatu. V politické filosofii a politické teorii se velmi často zdůrazňuje rozdíl mezi procedurálním a hodnotovým chápáním demokracie. Je demokracie „pouhou“ procedurou výběru a kontroly politické elity, jak to známe ze současných zastupitelských demokracií v Evropě i ve světě?

Nebezpečí redukce demokracie na pouhý proces volby vládnoucích pěkně ilustruje jeden vtip:

Učitel vyvolá žáka s otázkou „Co je demokracie?“. Žák se krátce zamyslí a odpoví: „Právo volit si vlastní diktátory“.

Uvidíme, že v některých zemích přestal být tento vtip nadsázkou a proměnil se v realitu. Pokud zredukujeme demokracii jen na proces periodické volby vládní elity, může se zvrhnout v pouhou fasádu potvrzující za neregulérních podmínek fakticky diktátorské vlády.

Proto řada autorů považuje za nutné doplnit procedurální dimenzi demokracie také o určité hodnoty, jako je respekt k lidským právům, respekt k principu právního státu, či respekt k autonomii institucí občanské společnosti a její schopnosti kontrolovat zvenčí politickou sféru.

Historicky jsou tyto hodnoty spíše hodnotami liberalismu než demokracie. Připomeňme, že pojem demokracie zavedl v rámci své typologie politických systémů starověkých řeckých městských států už Aristoteles, ale nevnímal demokracii v žádném případě jako pozitivní variantu. Jeho typologie byla založena na dvou proměnných: kdo vládne a v jakém zájmu vládne. Přehled jednotlivých typů ukazuje tato tabulka:

Kdo vládne?	Vládce nerespektuje zákony, vládne ve svůj prospěch	Vládce respektuje zákony, vládne v obecný prospěch
jeden	tyranie	monarchie
nemnoho	oligarchie	aristokracie
všichni	demokracie	politeia (republika)

Demokracie byla od Aristotela vnímána spíše jako možnost zneužití početní převahy k partikulárním zájmům a takto podezřelá zůstala i pro naprostou většinu osvícenců a klasických liberálů. Ti dali přednost starostem o omezení moci státu, její rozdělení mezi exekutivu, legislativu a judikativu a pozdější podřízení státních institucí obecně pod kuratelou zákonů, což jsou principy dělení moci a právního státu. Také vymysleli soustavu institucí, jako je ústava zakotvující dělení a omezení moci státu, parlamentní kontrolu vlády, koncept občanských a později lidských práv, která vnímali jako nezbytný doplněk k tomu, aby demokracie nezdegenerovala do tyranie většiny. Proto je v souvislosti se současnými demokraciemi lepší hovořit o liberálních demokraciích s tím, že oba prvky – liberální i demokratická komponenta – jsou přinejmenším stejně důležité.

Přímá demokracie

V Aristotelových dobách řeckých městských států, v nichž plnoprávní občané tvořili menšinu obyvatelstva, která se fyzicky vešla na onu slavnou agoru a mohla tak přímo rozhodovat o politice, byla demokracie automaticky chápána jako přímá, tedy taková, v níž voliči rozhodují bezprostředně. V současných velkých a komplexních státech by takové rozhodování ani nebylo možné, a proto všechny liberální demokracie světa s jednou pozoruhodnou výjimkou představují demokracie zastupitelské, ve kterých „lid“ volí své zástupce a ti „dělají“ politiku.

Řada radikálních teoretiků demokracie i některých politiků se domnívá, že přímá demokracie je lepší, než demokracie zastupitelská a že by se její podíl na politickém rozhodování měl zvyšovat. Kromě přímé demokracie se někdy hovoří také o tzv. deliberativní a participativní demokracii, ideálu, v němž budou občané na politice široce participovat, otevřeně diskutovat s politiky o svých zájmech a míra jejich reprezentace se tím zlepší.

Výhody a nevýhody přímé demokracie nemusíme diskutovat jen teoreticky. Švýcarsko představuje pozoruhodný politický systém tzv. polopřímé demokracie, v němž se sice každodenní politika odehrává také v režii volebních zástupců, ale v němž jsou instituce přímé demokracie početné, přítomné a mající sílu zvrátit rozhodnutí zvolených politiků.

Považte sami: ve Švýcarsku existuje obligatorní i fakultativní referendum (a to na celostátní, kantonální i komunální rovině), občané mohou formou lidové iniciativy podávat návrhy zákonů, jimiž se parlament musí zcela seriózně zabývat. A na komunální rovině nebo i v těch nejmenších kantonech existuje i tzv. lidové shromáždění, cosi jako ona starověká agora, kde se rozhoduje tak, že se občané fyzicky sejdou a bezprostředně hlasují.

Výhodou je, že občané cítí větší sounáležitost s politickým systémem, nemají pocit, že by se jednalo bez jejich přímého zapojení, instituce přímé demokracie jsou také výborným médiem pro kontakty mezi světem politiky a světem občanské společnosti.

Švýcarská praxe ale ukazuje i nevýhody. Častá referenda oslabují volební účast, která je v průměru asi o třetinu nižší, než je v Česku, které vysokou míru politické participace zrovna neoplývá. Referenda mohou být také zneužívána extrémistickými skupinami, veřejné mínění může být manipulováno třeba i zněním konkrétní otázky a výsledky referend dost často protičečí například mezinárodním závazkům země.

Debata o referendu, která je mimochodem ideálním tématem pro diskusi se studenty, musí tedy kromě obecných postojů pro či proti přímé demokracii zahrnovat i otázku, jak dostatečně informovat veřejnost, zda je vhodné řešit referenda například otázky mezinárodní politiky nebo národní bezpečnosti, zda je vhodné stanovit nějaké kvorum účasti pro platnost výsledku referenda, zda není lepší ponechat referendum třeba jen na komunální úrovni, kde jsou občané skutečně schopni problémy lokální politiky obsáhnout a posoudit ve všech souvislostech, zda a jak lze referendum zneužívat atd.

Zastupitelská demokracie

Jak již bylo řečeno, zastupitelské demokracie dominují. Liší se ale od sebe v řadě důležitých věcí, jako jsou například politická kultura nebo vztah mezi hlavními politickými institucemi. Právě toto dělení je pro pochopení rozdílné logiky demokratických politických systémů klíčové. Soudní moc můžeme nechat stranou. I přesto, že ústavní soudy tu a tam zasahují do politiky, platí základní liberální pravidlo nezávislosti soudní moci jak na exekutivě, tak na legislativě. A právě různý typ vztahu odlišuje dva základní typy zastupitelských demokracií: demokracie parlamentní a prezidentské.

Prezidentské demokracie v Evropě nemáme, ale můžeme si je představit na příkladu politického systému USA. Hlavním rysem je, že exekutiva a legislativa jsou na sobě nezávislé, mají odlišnou legitimizační bázi (přímou v případě amerického Kongresu, nepřímými volbami prostřednictvím sboru volitelů u prezidenta). Americká

tradice zdůrazňuje systém brzd a protivah (*checks and balances*), institucí, které mnohdy staví prezidenta a Kongres proti sobě a přispívají tak k celkovému omezení a kontrole moci státu. Dalším klíčovým rysem prezidentské demokracie je propojení funkce hlavy státu a předsedy vlády. Federální vláda USA je závislá na prezidentovi, ne na Kongresu, a prezident je jejím faktickým předsedou.

V Evropě žádnou skutečnou prezidentskou demokracii nenajdeme. Rusko, Bělorusko nebo Turecko mají sice prezidentský režim, ale ten není demokratický a už vůbec není liberální. Většina evropských zemí spadá do typu parlamentních demokracií, kde nejsou exekutiva a legislativa striktně odděleny, ale jsou svázány nutností spolupráce. Bez ohledu na to, zda je v takové zemi prezident volen přímo nebo ne, vláda není odpovědná prezidentovi, ale potřebuje k vládnutí důvěru parlamentu. Exekutiva je tedy rozdělena mezi hlavu státu (prezident nebo i monarcha v zemích jako Velká Británie, Nizozemsko, či Švédsko) a vládu. Vláda je typicky propojena s parlamentem prostřednictvím politických stran, které tvoří vládní koalici a zároveň parlamentní většinu.

Pro všechny zastupitelské demokracie hodné toho jména platí ona již zmiňovaná souhra mezi principem demokratické reprezentace prostřednictvím rovných, přímých, tajných, svobodných a soutěživých voleb a principy, jež vnesl liberalismus: respektování dělby moci (a zejména nezávislost moci soudní), respekt volených politiků i nevolených úředníků k principu právního státu, který stojí i na státní správou a samosprávou a konečně respekt k něčemu, co třeba v německé ústavně-právní tradici nazývají materiálním jádrem ústavy. Tedy, že základní atributy liberální demokracie nelze změnit ani tehdy, když by pro to existovala konjunkturálně ustavená ústavní většina.

Defektní demokracie jako hrozba

Pokud totiž materiální jádro ústavy začneme redukovat a odstraňovat liberální prvky, demokracie se začne postupně přesouvat směrem k diktatuře, jak o tom svědčí vývoj v devadesátých letech minulého století v Bělorusku nebo vývoj po roce 2010 v Maďarsku, kde Orbán na rozdíl od Lukašenků ještě nedorazil na konec cesty plně autoritářského režimu, ale směr je jednoznačný.

Aktuální trend „zpětného posunu od demokracie“ (jak by se asi nejlépe i když ne příliš hezky dal přeložit anglický termín *democratic backsliding*) je bohužel patrný v řadě zemí světa i Evropy. Defektních, nefunkčních nebo jen zdánlivých demokracií je více typů.

Někteří autoři hovoří v případě režimů jako Putinovo Rusko nebo Erdoganovo Turecko o tzv. elektorálních demokraciích. To jsou režimy, které nerespektují lidská práva, nerespektují ani opozici, ale provádějí pravidelné volby, kde za pomoci různých triků a zastrašování opozice demonstrují údajnou většinovou podporu občanů pro jejich politiku. Nejen, že v těchto režimech ignorují liberální komponentu vládnutí, ale de facto přestávají být i demokraciemi. Skutečná vůle „lidu“ vládce nezajímá, jde jim jen o zdání podpory a skutečnými požadavky lidí se při vládnutí rušit příliš nenechají.

V souvislosti se státy jako Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Chorvatsko, nebo i Ficovo Slovensko, se hovoří často o neliberálních demokraciích. Ostatně, Viktor Orbán se k tomuto pojmu sám v roce 2014 hrdě přihlásil, když tvrdil, že liberální demokracie neodpovídá maďarským národním tradicím a údajným specifickým hodnotám maďarské společnosti a je tedy třeba budovat její neliberální národní a křesťanskou variantu.

Ve skutečnosti Orbán vytvořil velmi svérázný volební zákon zajišťující jeho straně od roku 2010 pohodlnou většinu v parlamentu, omezil zásadně nezávislost soudní moci, dramaticky likviduje nezávislá média, omezuje akademické svobody, občanskou společnost a práva menšin a konečně koncentruje ekonomickou moc v rukou svých spojenců. Maďarská cesta, která začala omezením nezávislosti soudní moci a nezávislosti médií a pokračovala snahou o likvidaci institucí občanské společnosti je velmi jasným varováním, na co si dávat pozor v zemích, kde existují silní politici a také určitá část veřejnosti ochotná věřit iluzi, že liberalismus je možné nahradit nacionalismem.

Pojetí občanství

Etno-nacionalistické pojetí občanství požadované nacionalisty je nebezpečné, protože v podstatě neexistuje stát, ve kterém by žili jen zástupci jednoho národa, jedné národnosti nebo jedné etnické skupiny. Navíc odpor vůči etickým menšinám se historicky dost často měnil v odpor vůči jakýmkoliv dalším menšinám. Jeden nikdy neví, kdy on, ona, nebo blízcí lidé budou také označeni jako menšina a diskriminováni. Protipól představuje liberálně kosmopolitní koncept občanství, který je ve své extrémní variantě vnímán jako zcela nezávislý na národech a státech. Takové pojetí je nepraktické, protože nejsou žádné kosmopolitní vládní instituce, které by nám garantovaly kosmopolitní práva. Rozumnou variantu kompromisu mezi dvěma krajními póly pak představuje tzv. republikánský koncept občanství, který občanství váže na stát, ale nikoliv na národ v etnickém slova smyslu. Občanem se můžeme i stát, pokud budeme respektovat a rozvíjet instituce liberálně demokratického státu. Toto je koncept dostatečně inkluzivní i exkluzivní zároveň. A zároveň je to koncept, který má největší schopnost podněcovat zdravým zájem občanů o věci veřejné. Jejich občanství totiž není samozřejmé, není dáno automaticky ani etnickou příslušností nebo prostým přináležením k lidskému druhu. Je vázáno na instituce liberálně demokratického státu a jejich respektování. Ale zároveň je otevřené všem, kteří mají zájem a projeví dostatečnou snahu.

Doporučená literatura k další četbě

Dahl, Robert A.: *O demokracii. Průvodce pro občany*. Praha: Portál, 2001.

Hloušek, Vít a Lubomír Kopeček (eds.): *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.

Siedentop, Larry. *Demokracie v Evropě*. Brno: Barrister and Principal, 2004.

Tocqueville, Alexis de: *Demokracie v Americe*. Praha: Leda, 2018.

Urbinati, Nadia: *Znetvořená demokracie: Mínění, pravda a lid*. Praha: Karolinum, 2019.

Doporučené internetové zdroje

Dahl, Robert: „Democracy“ [online]. Encyclopedia Britannica, 9. března 2021. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://www.britannica.com/topic/democracy>](https://www.britannica.com/topic/democracy).

Mlsna, Petr: *Přímá demokracie a její ústavní parametry v českém ústavním pořádku* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2007. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://www.law.muni.cz/sborniky/Days-of-public-law/files/pdf/ustava/Mlsna.pdf>](https://www.law.muni.cz/sborniky/Days-of-public-law/files/pdf/ustava/Mlsna.pdf).

Demokracie [online]. ČT edu. [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://edu.ceskatelevize.cz/tema/demokracie>](https://edu.ceskatelevize.cz/tema/demokracie). [Databáze videí k tématu demokracie, která lze využít ve výuce]

Náměty k přemýšlení a diskusi

- 1 Liberální demokracie je ve střední Evropě zjevně méně populární, než byla před třemi dekádami v době pádu komunistických režimů. Mnozí politikové se nás snaží přesvědčit, že lidská práva a liberální instituce jsou znakem degenerace „Západu“ a že vlastně demokracii jako vůli „lidu“ (ideálně v podobě „národa“) by nemělo stát nic v cestě. Je to skutečně tak, cítíte to stejně? Diskutujte o tom a pokuste se přemýšlet o důležitosti spojení liberalismu a demokracie. Pokuste se odpovědět na otázku, proč by byl nesnesitelný liberalismus bez demokracie a demokracie bez liberalismu.
- 2 Politika je špinavé zaměstnání, myslí si řada z nás. Politika rovná se moc, její zneužívání, korupce a manipulace. Česká politika není v dobrých rukou, politická elita si naši důvěru nezaslouží, není kompetentní a vše dobré, co kolem sebe máme, máme vlastně politikům navzdory. Tohle si skutečně myslí řada našich spoluobčanů, Česko patří k zemím, kde je velmi vysoká nedůvěra v politiku, politiky a politické instituce.

Ale pozor, je skutečně všechno vina politiků? Asi těžko, když reprezentují českou společnost, která je volí. Občas je dobré zastavit se a zamyslet se, zda není část viny za to, co nás v politice trápí, na straně samotných občanů. Přemýšlejme o tom, zkusme najít prostor pro zlepšení na straně obyvatel Česka.

- 3 Kromě parlamentní a prezidentské demokracie existuje ještě tzv. typ poloprezidentské demokracie. Nejtypičtějším představitelem tohoto typu je politický systém současné Francie. Proč je někde mezi parlamentním a prezidentským systémem? Jaké prvky má z parlamentní demokracie? A jaká je role francouzského prezidenta?
- 4 Česká demokracie je podle různých indexů i podle hodnocení odborníky stále liberálně demokratická země. Pokuste se ale identifikovat faktory, které by mohly vést k oslabování liberálně-demokratických institucí. Pokuste se také přemýšlet o faktorech, které mohou instituce liberální demokracie posilovat.

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

DOBŘE OBČANSTVÍ: JAK LZE UČIT DEMOKRACII?

Učit o demokracii a učit demokracii

Jak bystrý čtenář či posluchač možná zaznamená, je v podnázvu této přednášky¹ záměrně vynechána jakákoli předložka, která by mohla vést k přesvědčení, že demokracie musí být jakousi pasivní vzdělávací látkou, o níž bychom se měli učit. Podobný přístup je sice bezpochyby možný, neboť tak jako se lze například učit o láčkovcích tím, že pojmenujeme jejich znaky a následně vyjmenujeme jejich možné druhy, je pochopitelně stejně tak možné teoreticky vydefinovat atributy demokracie (jakkoli je to vzhledem k pluralitě jejích definic obtížné) a posléze věnovat pozornost různým podobám, v nichž se demokratické principy a režimy mohly či nadále mohou vyskytovat.

Nerad bych tento přístup jakkoli zavrhoval, poněvadž schopnost vést žáky ke kriticky reflektované a neustále falzifikovatelné definici demokracie je velkým a záslužným kumštem, s jehož pomocí mohou žáci vstupovat do života nikoli s vědomím jakési bezobsažné fráze o „vládě lidu“, nýbrž vybaveni přesvědčením, že pojem demokracie představuje velmi křehký korpus mnohdy si navzájem odporujících představ, jejichž konkrétní kombinace vychází vždy z historických a kulturních kontextů a v neméně důležité rovině i z aktuálního ideologického nastavení té které společnosti, jež demokracii právě definuje. Zvládne-li proto učitel ve výuce – jakkoli třeba teoreticky a školometsky – prezentovat demokracii jako termín, jenž musí být z pozice toho, kdo se jím ohání, vždy explicitně ukotven a vymezen vůči alternativním pojetím demokratického uvažování, je třeba takovému přístupu složit hold a uznat, že v takovém případě má slovní spojení „učit o demokracii“ svůj význam.

Jak jsem však již naznačil v úvodním prosluvu, rád bych tuto přednášku věnoval poněkud odlišnému promýšlení demokratické výuky, jež nestojí na představě demokracie jako pojmu, který je nutné žákům s veškerou doprovodnou typologií vyložit, ale opírá se o přesvědčení, že vedle procesu „učení o demokracii“ musí existovat ještě určitý paralelní pilíř, který se namísto definičního vymezování snaží „učit demokracii“. Tento proces je pak více než na definiční obsah zaměřen na zakoušení situací a zažívání postojů, jež ve 21. století můžeme spojovat s atributy demokratické politické a občanské kultury, a jejichž osvojení lze chápat jako potřebnou výbavu každého člověka-občana pro základní orientaci v hlavní dilematické otázce vztahu mezi vlastní představou o štěstí a politickou mocí, která tyto představy limituje, či naopak umožňuje naplňovat: Proč je demokracie principem, který bychom měli hájit? A proč bychom se kromě svých vlastních hodnot a zájmů měli umět zajímat i o věci, které trápí naše okolí nebo přímo celou společnost? Co znamená, když řekneme, že bychom krom péče o neopřeborné řady svých rolí a identit – dětí, přátel, studentů, zaměstnanců, podnikatelů, sportovců, umělců – měli usilovat i o to být dobrými občany?

Mýty dobrého občanství a potíže s jeho vymezením

Při položení podobných otázek se může na první pohled zdát, že jsme počáteční problém s přílišným množstvím nejasných definic demokracie pouze odsunuli na vedlejší kolej, abychom následně čelili obdobně náročné výzvě. Budeme-li totiž učení demokracie ztotožňovat například s oním výše avizovaným záměrem rozvoje dobrého občanství, vyvstává okamžitě logická otázka, kdo je dobrým občanem, podle jakých znaků lze tuto žádoucí

---

1 Přednáška byla koncipována jako úvodní charakteristika koncepce, na jejímž základě autorský tým z Univerzity Hradec Králové vytvářel vzdělávací program zaměřený na rozvoj občanských kompetencí u žáků středních škol. Klíčová otázka této přednášky, tedy dilema „jak učit o dobrém občanství v demokratické společnosti“ a „do jaké míry lze v rámci pluralistické společnosti 21. století žáky indoktrinovat demokratickým světovým názorem“, nicméně představuje obecněji využitelné téma, nad nímž je třeba se zamýšlet i mimo rámec zmíněného vzdělávacího programu.

formu občanské angažovanosti odlišit od těch méně žádoucích a která autorita by v postmoderní společnosti měla mít možnost rozhodnout, které občanství je to pravé ořechové. Zčásti je tento problém způsoben „zmatením jazyků“, kdy jsme ve své každodenní praxi 21. století pro charakteristiku veřejného dění nuceni používat slova, jejichž významy prošly během několikasetletého vývoje značnými modifikacemi a jejich původní smysl může být od naší reality notně vzdálen. Ačkoliv tak ve své řeči běžně užíváme pojmy jako „ctnost“, „mravnost“, „obecné dobro“, „občanství“, „svoboda“ či „demokracie“, jen málokdy nacházíme dostatek kritického prostoru pro vědomí, že budeme-li koncepce dobré politiky, demokratického občanství či ctnostné veřejné morálky odvozovat od historických – respektive zmytizovaných – představ o společenských hodnotách, budeme nejenom snižovat naše šance na vzájemné porozumění, ale především posilovat přesvědčení, že ono dobré občanství pochází z jakéhosi neurčitěho zlatého věku minulosti, kdy byl – jak v současné době s oblibou upozorňují populisté libovolného ideologického ražení – „normální svět ještě v pořádku“, lidé věřili v to, v co věřit mají, chovali se tak, jak se chovat mají a... (na konec této věty lze dosadit libovolnou vágní frazeologickou poučku o tom, jak by společnost měla fungovat a kdysi tak domněle skutečně fungovala, zatímco současné z řetězu utržené frivolní generace ženou svět do záhuby).

Podobnou medvědí službu představě dobrého občanství bohužel skutečně činí ony zdánlivě bohulibé a v mnoha případech dobře míněné velké příběhy dávné politiky, jež jsou nicméně v drtivé většině případů ahistorické, neboť namísto respektování dobových kontextů a snahy o pochopení jednání nejrůznějších historických aktérů z perspektivy jejich dobového smýšlení vytvářejí umělé hrdiny ze zlata a oceli, jejichž činy a mravní přesvědčení mají sloužit jako zářné ideály lidskosti, dobrého občanství a morálky na věky věků. Takovým příběhem může být klasicky obdivné vnímání starověkého Řecka a athénské polis jako oné „kolébky demokracie“, v níž ctihodní muži dle tohoto zmytizovaného obrazu neřešili od rána do večera nic jiného, než prospěch obce a blaho svých bližních, a den co den rokovali o věcech veřejných. Může jím být však i historie mnohem novější a národnímu narativu bližší – vždyť čím jiným je mýtus masarykovské humanitní demokracie z doby tzv. první republiky, jejíž představu si hýčkáme už od útlých let jako klenot, na který máme být náležitě pyšní, neboť tehdejší Češi vprostřed všech autoritářských a totalitních výzev zůstávali věrni službě dobru a pravdě?

Dekonstrukce těchto mýtů však v žádném případě nesmí vést k falešnému fetišismu bourání pomníků a snaze nahrazovat odhalené mýty zaručenými „pravdami“, opřeny o skálopevné – byť zavádějící – přesvědčení, že v historii jde o to odhalit, co se „skutečně stalo“, přičemž jen taková ověřená faktická pravda s velkým historickým „P“ má právo existovat ve veřejném prostoru. Vědomí, že politická kultura a občanství starověkých Athén i československé první republiky byly komplikovanějšími fenomény nesoucími řadu dnes pro nás neakceptovatelných prvků, by nemělo být vykládáno jako relativistické úsilí zbavit naši kolektivní paměť všech „kladných hrdinů“ – právě naopak! Tak jako se potřebujeme dojmout při četbě Periklovy Řeči nad padlými a uznale pokynout nad skvosty athénské zřízení, je třeba obdivovat Masarykovu neohroženost ve veřejném životě i velké státnické činy vedoucí navíc mnohdy k výraznému osobnímu nepohodlí. Potřeba podobných historických vzorů dobrého občanství však nikdy nesmí ztrácet ze zřetele všechny okolnosti, které naše porozumění dávným činům a idejím komplikují, neboť podobně jako cestující v londýnském metru, kteří při nastupování a vystupování z vozu slyší neustálé „mind the gap“, ani my nesmíme zapomínat na časovou, kulturní i světonázorovou mezeru, která odděluje činy a myšlenky dávných velikánů od těch našich.

Procedurální dobré občanství a jeho pozice ve vzdělávacím procesu

Namísto na piedestalech stojících archetypů dobrých občanů, z nichž jejich nekritičtí uctívači vytvořili nedotknutelné kulty – tím křehčí, čím více má kdokoli tendenci poukazovat ke skutečnosti, že i historičtí dobří občané byli lidé z masa a kostí, schopní dopouštět se neméně lidských, a tudíž mnohdy nemorálních činů –, potřebujeme tedy vědomí dobrých občanů: historických hrdinů, kteří dokázali reflektovat princip sepětí svého života s životem své vlastní politické pospolitosti (ať už tato pospolitost v dané době znamenala cokoli) bez nebezpečných

fanatických konotací a při respektu ke křehké rovnováze mezi cenou lidské individuality a životem v konkrétní společnosti. Takové sepětí, naplňující představy dobrého občanství, přitom nebylo motivováno ani osobní přízní, náboženskými či jinými univerzálně mravními motivy, nýbrž prostým faktem, že dotyční lidé zkrátka pocítovali spoluzodpovědnost za ty, s nimiž je pojila starost o společnou věc – obec, která svým členům poskytovala totožnou svobodu a rovná práva, která jim skýtala útočiště a utvářela jejich mentalitu, a která jim po aristotelovském vzoru námořní plavby byla společnou lodí, na níž muselo platit ono mušketýrské „jeden za všechny, všichni za jednoho.“

Všimněme si, že budeme-li dobré občanství a jeho historické vzorce vyvozovat tímto obecným způsobem jako schopnost člověka ztotožnit svou vlastní identitu s kolektivní identitou politicky definovaného celku, zmizí nám najednou ono černobílé vidění dávných hrdinů jako bezchybných morálních robotů, neboť dobrý občan najednou už není velikán, který své občanství projevil jedním velkým momentem, ale kdokoli, kdo je schopen a ochoten vnímat svou spoluzodpovědnost za společenství, jehož je právoplatným členem. Občanství se tak z pozice jakéhosi stavu a stupně záslužnosti dostává do pozice neustálého procesu, neboť otázka, kdo je či není občanem, respektive kdo je či není dobrým občanem, nemůže mít v tomto pojetí nikdy svou definitivní odpověď: rozměr svému občanství totiž v takovém případě udílíme svým myšlením a jednáním znovu a znovu. Tak jako v otázce národní identity, v jejímž případě kdysi Ernst Renan vyslovil slavné přesvědčení, že existuje jen pokud, pokud její principy procházejí každodenním plebiscitem jejích nositelů – tedy dokud se lidé sami ztotožňují s tím, že jsou členy jednoho národa – platí podobná logika i pro koncept dobrého občanství.

Procedurální pojetí občanství má v tomto případě ještě jednu důležitou výhodu, a sice schopnost unikat anachronistickým a zideologizovaným vizím jak ve vztahu k oněm naznačeným historickým příkladům, tak vůči aktuálním společenským dilematům, jimiž je například otázka definice národa či žádoucí zahraniční politiky. Ta mohou v postmoderní pluralistické společnosti vzbuzovat oprávněné obavy, že pokud koncept dobrého občanství spojíme s určitým partikulárním viděním národa či mezinárodní politiky, nutně tím z otázky občanské ctnosti vytvoříme ideologickou či politikou agendu. Jestliže však na nositelích občanské identity a oněch obdivovaných hrdinech z minulosti nebudeme velebit jejich světonázorové přesvědčení – jež bylo vždy utvářeno dobovými a tudíž notně odlišnými okolnostmi –, nýbrž otázku motivace jejich postojů a onu schopnost vnímat kolektivní dopady vlastního jednání, zabráníme situacím, kdy bychom museli jako vzory dobrého občanství obhajovat ty postoje, které by ve světle našich současných – rovněž ideologicky podmíněných – norem zaváněly přepjatým kolektivismem, vyhroceným nacionalismem, xenofobní intolerancí či iracionálním fanatismem.

Kromě schopnosti uniknout historickým pastím dobrého občanství, jehož významy v různých epochách oscilovaly právě v závislosti na ideových podhoubích daného kontextu, skýtá procedurální přístup k výuce občanských principů i potřebný klíč k tomu, abychom výuku postojů – odkazovanou mnohdy k částečně zprofanované dimenzi tzv. soft skills – přestali vnímat onou v úvodu představenou optikou telefonních seznamů a taxonomických schémat, jež je třeba si zapamatovat, a začali operovat s možností vzdělávání i za těch situací, kdy „předmět výuky“ nemůže být jasně definován, neboť jeho podstata tkví právě v permanentně pluralitním charakteru jeho obsahu i souvisejících konotacích. Jestliže totiž koncept dobrého občanství začal být v uplynulých letech systematicky vnášen do českého vzdělávacího diskurzu, dělo se tak obvykle v rámci širších kontur občanského vzdělávání, tedy koncepce, v jejímž pojetí není otázka výchovy k občanství jen jednou z položek RVP či dokonce záležitostí humanitně laděných a společensko-vědních předmětů, nýbrž klíčovou oblastí vzdělávacího systému, jež potřebuje v nadcházejících letech nejen konzistentní přípravu pedagogů a systematickou teoretickou i praktickou podporu, ale i uměřenou taktickou propagaci a zejména spolupráci všech tematických oblastí a předmětů. Při takovém přístupu však iniciativa rozvoje občanského vzdělávání pochopitelně často naráží na řadu překážek včetně společenského odporu, jenž je umocňován jak tradičním nastavením českého vzdělávacího systému na předávání „tvrdých“ (tedy měřitelných, encyklopedických a snadno testovatelných) informací, tak obecnou nedůvěrou české společnosti vůči čemukoli, co zavání ideologickou indoktrinací a „vnášením politiky“ do zdánlivě apolitického – byť veřejného – hájemství školních institucí.

Důvěru k občanskému vzdělávání přitom příliš neposiluje právě ani ona obtížná definovatelnost dobrého občanství či přímo nedostatečná možnost vymezit, co přesně pojem občanské vzdělávání znamená, které aktivity a předměty pod sebou zahrnuje a co konkrétně by mělo být jeho finálním výstupem. Pokud jsme se na začátku zamýšleli nad tím, že cestou při výuce demokracie (a nikoli o demokracii) může být opatrný odklon od encyklopedických definic a výčtů směrem k procedurálním způsobům vnímání společenských fenoménů a ke schopnosti tyto fenomény nejen racionálně pojmenovat, nýbrž i zakoušet a zažívat, nabízí se obdobná cesta právě i pro oblast občanského vzdělávání a dobrého občanství. Namísto představy norimberských trychtýřů, tedy zdání, že občanské ctnosti a znalosti do nás škola vlije prostřednictvím klasicky předmětově organizované a na informace orientované výuky, ale i namísto očekávání, že nejlepším učitelem v oblasti občanského vzdělávání je odborník, který je schopen z rukávu vysypat nepřehledné množství učebnicových definic občanství a z nich následně vybrat tu nejlepší, je nezbytné naučit se působit v prostředí měnících se významů, pro něž Ian Shapiro přichází s označením *gross concepts*. Uvědomíme-li si totiž, že velké společenské pojmy jako svoboda, demokracie či občanství mají kromě své zmiňované několikasetleté historie velmi pestrá a navzájem konkurenční významy, je třeba smířit se s tím, že na poli společenských věd i občanského vzdělávání není jazykový purismus ve smyslu očekávané práce s jednou jedinou vytříbenou definicí tou správnou cestou. Namísto rovné, široké a jasně lemované stezky je tedy nezbytné vnímat výchovu k občanství jako cestu úzkým křivolakým labyrintem, v němž se smysl cesty i významy jednotlivých pojmů postupně proměňují za pochodu – teprve tehdy, bude-li člověk připraven operovat s mnohdy vágně, a především pluralitně definovanými pojmy, bude schopen vnímat a předávat koncept dobrého občanství jako živý koncept a nikoli jako strnulou učebnicovou definici.

Dobré občanství v pojetí vzdělávacího projektu: náznak možné cesty

Pokud se tedy od těchto teoretických východisek a filosofických předpokladů odrazíme směrem k praktickému uchopení občanského vzdělávání, můžeme se zaměřit na konkrétní vzdělávací projekt, který vznikl právě na základě reflexe všech výše uvedených postřehů. Jak již bylo zmíněno v úvodu této přednášky, hlavní impuls pro formulaci těchto nástrah a teoretických předpokladů pro didaktickou formulaci dobrého občanství nevzešel z filosoficky laděných debat, nýbrž z empirické potřeby vytvořit koherentní vzdělávací program pro žáky středních škol, jehož kontury by braly v potaz hlavní očekávání související s rozvojem občanské gramotnosti. Ústřední principy tohoto programu však nemusejí být užitečné jen pro realizátory tohoto konkrétního projektu, jelikož mohou přinést prospěšné zamyšlení pro všechny, kdo se otázkou jak učit demokracii a podporovat atributy dobrého občanství soustavně zabývají. Prostřednictvím výše představených úvah formuloval projektový tým vzdělávacích odborníků na Univerzitě Hradec Králové tyto klíčové pilíře žádoucího přístupu k podpoře občanských principů ve vzdělávacím procesu:

- ▶ *dobré občanství* nemá být chápáno jako sada konkrétních vlastností či dokonce jako univerzálně definovatelný pojem s úzkým obsahem, nýbrž jako procedurální schopnost člověka vnímat propojenost vlastního života s pospolitostí těch, s nimiž je jednotlivec vázán prostřednictvím *společenské smlouvy*;
- ▶ principy *dobrého občanství* proto nejsou sumou partikulárních znalostí, jež by měly být vyučovány explicitně jako učební látka, ale otázkou zkušeností a prožitků, které mohou být ve výuce trénovány a reflektovány prostřednictvím simulace běžných situací z každodenního veřejného života;
- ▶ při rozvoji principů *dobrého občanství* je třeba dbát na to, aby vzdělávací proces nesklouzával k tendenčnímu a ideologicky manipulativnímu obrazu veřejné sféry, jenž by občanské principy ztotožňoval (ať už záměrně či bezděčně) s konkrétním ideologickým viděním světa na úkor jiných interpretací;
- ▶ každá koncepce *dobrého občanství* musí proto sama reflektovat, že vychází z určitého světonázorového, respektive ideologického prizmatu, neboť jedině tehdy, má-li taková koncepce definovanou vlastní zakotvenost v konkrétním teoretickém a paradigmatickém rámci, může usilovat o status reflektované neutrality

(tj. takového přístupu, jenž uznává, že žádné hodnoty nemohou existovat samy o sobě, jelikož jsou vždy vyjádřením určitých představ o ideálním životě člověka a společnosti). Nestrannost tak v tomto pojetí neznamená absenci vlastních postojů či preferencí, ale naopak jejich vědomé přiznání při akceptaci dialogu s konkurenčními vizemi;

- ▶ koncepce *dobrého občanství* musí na druhé straně předcházet nebezpečí relativismu: akceptace plurality společenských hodnot a závislosti norem na jejich kontextu nemá vést k propagaci zásady „*anything goes*“ a k utváření představy, že střet idejí a principů je zásadně pouze fasádou mocenského konfliktu, ale má prosazovat přesvědčení, že hájení určitých hodnot a jejich preferování nad jinými se v občanské demokratické společnosti může dít výhradně prostřednictvím racionální argumentace v demokratické diskuzi a nikoli za pomoci autoritativních či tautologických postupů, využívajících univerzalistický jazyk normality a podobných s pluralistickou koncepcí společnosti neslučitelných prvků.

Na základě těchto meta-principů byl v programu kladen důraz zejména na rozvoj těchto kompetencí, jejichž prostřednictvím mohou žáci rozvíjet svou vlastní představu občanských postojů:

- ▶ žák si uvědomí, že společenské hodnoty i jejich významy jsou kulturně, sociálně, historicky a jazykově podmíněné, čímž dochází k oslabení mýtu tzv. univerzální normality a k chápání pojmů typu svoboda a demokracie jako velkých koncepcí, jejichž konkrétní významy musejí být přesněji definovány v závislosti na kontextu,
- ▶ žák chápe diskuzi jako optimální platformu pro falzifikaci společenských hodnot a postojů a vnímá, že umění argumentace vyžaduje dlouhodobý trénink i respekt ke schopnosti vnímat svět očima druhých,
- ▶ žák akceptuje pluralismus jako inherentní charakter společenské reality, chápe a uznává konflikt jako přirozenou součást lidského života, jež nemá být likvidována, nýbrž zvládána a kultivována prostřednictvím racionální veřejné diskuze,
- ▶ žák si je vědom svých vlastních kolektivních identit a promýšlí míru své spoluzodpovědnosti za jejich udržování, rovněž vnímá, že udržitelné koncepce demokracie a občanství vyžadují reflexi takových pojetí člověka a společnosti, jež formulují alternativy vůči formám posesivního individualismu a egoismu (tj. žák dokáže vnímat společenské problémy i jinou optikou než prizmatem „co z toho plyne pro mě“),
- ▶ žák reflektuje svou vlastní pozici ve společnosti a orientuje se ve svých právech, možnostech, očekáváních a povinnostech vůči pospolitostem, jejichž je součástí (žák disponuje schopností konkrétně formulovat řešení v případě situací, jež se týkají jeho vztahu vůči politickému systému, zákonům a veřejnosti ve smyslu odpovědi na otázku: „Co mám dělat, když...?“),

Trénink těchto kompetencí probíhá v programu ve třech hlavních oblastech, jež mají za úkol simulovat tři odlišné společenské situace, jimiž může být jedinec-občan ve veřejné sféře běžně vystaven:

A) oblast kooperace

Má za úkol trénovat s žáky ty kolektivní situace, kdy se člověk stává členem pospolitosti, jež táhne za jeden provaz, neboť její členové věří ve „společné dobro“ a snaží se o jeho potřebnosti a prospěšnosti přesvědčit zbytek společnosti. Aktivita v této oblasti mají za cíl nastítnit odpovědi na otázky: *„Jak funguje občanská společnost? Co mohu dělat, když se mi něco nelíbí a chci to se skupinou svých podobně smýšlejících občanů změnit? Co když postoj naší skupiny většina společnosti nepodporuje? Co když postoj naší skupiny politické elity přehlíží?“*

B) oblast konfliktu

Představuje simulaci těch situací, kdy je naším cílem prosadit naše řešení/postoje/přesvědčení proti konkurenčním vizím při uchování vzájemného respektu a práva na existenci odlišnosti. Aktivita v této oblasti reagují především na tyto otázky: *„Proč se mnou lidé nesouhlasí, i když mám „pravdu“? Proč se lidé hádají a v některých*

otázkách se zkrátka nikdy neshodnou? Proč mám hájit právo druhého na názor, i když s ním z duše nesouhlasím? Co znamená, že jsem pro někoho „pravičák“ či „levičák“?

C) oblast kompromisu

Rozvíjí tu dimenzi společenských vztahů, kdy akceptujeme, že existují konflikty, které nikdy neodstraníme, ale přesto jsme ochotni spolupracovat s ostatními členy společnosti na tom nejméně špatném řešení, protože tím chráníme sami sebe i společnost jako takovou. Jedná se tedy o simulaci těch situací, v nichž si žáci osvojují atmosféru jednání politických aktérů, orientují se v otázce, kdo a jak rozhoduje o tom, co jako občané smíme či nesmíme, a zvládají identifikovat rozdíl mezi politickou realitou a rétorikou (tj. reflektují, proč například politici nemluví pravdu).

V souladu s „duchem“ a poselstvím celé přednášky by bylo chybou vnímat prezentované principy jako univerzální návod k zaručeně jedinému správnému *dobrému občanství*, neboť jestli se tato přednáška – ostatně jako celý naznačený vzdělávací program – snaží na něco klást důraz, pak právě na přesvědčení, že klíč k *dobrému občanství* a učení demokracie neleží v konkrétní sumě znalostí a metod, nýbrž v ochotě začít promýšlet sebe sama i společnost, do níž náležíme, trochu jinýma očima než optikou líbivých frází, výkonové motivace, atomizovaného individualismu a arogantní „normality“.

Doporučená literatura k další četbě

Cogan, John J. a Ray Derricott: *Citizenship for the 21st Century. An International Perspective on Education*. London: Kogan Page, 2000.

Liessmann, Konrad Paul: *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis*. Praha: Academia, 2015.

MacIntyre, Alasdair: *Ztráta ctnosti. K morální krizi současnosti*. Praha: OIKOYMENH, 2004.

Shapiro, Ian: *Útěk před realitou v humanitních vědách*. Praha: Karolinum, 2006.

Taylor, Charles: *Nedorozumění v diskuzi mezi liberály a komunitaristy*. In: János Kis (ed.): *Současná politická filosofie*. Praha: OIKOYMENH, 1997, s. 465–494.

Doporučené internetové zdroje

Dvořáková, Michaela a Veronika Pajpachová: *Úloha výchovy k občanství v základním vzdělávání očima „občankářů“* [online]. *Gramotnost, pregramotnost a vzdělávání*, 3, 1 (2019). [cit. 2021-12-01]. Dostupné z [www: <https://pages.pedf.cuni.cz/gramotnost/files/2019/07/06_Dvorakova_Pajpachova.pdf>](https://pages.pedf.cuni.cz/gramotnost/files/2019/07/06_Dvorakova_Pajpachova.pdf).

Náměty k přemýšlení a diskusi

- 1 V čem spočívají současná rizika související s výukou demokratického občanství na českých školách – na jaká úskalí a jaké překážky lze v praxi narazit (ze strany žáků, učitelů, veřejnosti)?
- 2 V souvislosti se zmíněným postřehem, že při využívání historických vzorů dobrého občanství je třeba brát v potaz odlišnost kontextu a umět odlišit občanské postoje těchto osobností od obsahu jimi zastávaných – mnohdy problematických – idejí a hodnot, které osobnosti byste vnímali jako vhodné příklady dobrého občanství? A v čem může naopak spočívat jejich kontroverze, kterou by s žáky bylo dobré reflektovat?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

ONLINE DATABÁZE VÝUKOVÝCH MATERIÁLŮ ROZCESTNÍK

Online databáze Rozcestník: <https://www.obcanskyprukaz.eu/rozcestnik/>

Průvodce databází Rozcestník:

https://www.obcanskyprukaz.eu/sites/default/files/Pruvodce_databazi_Rozcestnik.pdf

Otázky k databázi Rozcestník

MOJE POZNÁMKY

Do jakých kategorií je Rozcestník rozdělen?

Jakým způsobem se dá filtrovat ve vyhledávání?

Jaké organizace/autoři vytvořili obsah?

Kolik celkem je zde materiálů?

Na jak velkou část hodiny jsou aktivity nastaveny?

Jaké informace o aktivitách Rozcestník přináší?

Znáte nějaké aktivity vy sami?

Které materiály/aktivity jsou vhodné pro téma rozvoj občanských kompetencí?

Jaké materiály/aktivity k tématu rozvoj občanských kompetencí vám v databázi chybí?

PŘEDSTAVENÍ AKTIVITY Z ROZCESTNÍKU

Návrh vzdělávací aktivity k tématu rozvoj občanských kompetencí

MOJE POZNÁMKY

Cíle:

Rozvíjené kompetence:

Časová dotace:

Didaktické pomůcky a další materiál:

Didaktické metody a techniky:

Uspořádání prostoru:

Postup:

Zpětná vazba a reflexe:

INSPIROMAT PRO PRAXI

Během přípravy a ověřování tohoto vzdělávacího programu jsme udělali řadu výborných zkušeností a v rámci sdílení příkladů dobré praxe jsme získali zajímavé tipy od účastníků semináře. Některé z nich uvádíme v tomto inspiromatu.

Koho si pozvat do výuky?

Centrum současného umění DOX

<https://www.dox.cz>

Centrum současného umění DOX realizuje zážitkové vzdělávací workshopy pro různé cílové skupiny, mj. i pro žáky středních škol. Pro rozvíjení občanských kompetencí u žáků je vhodný například workshop Obyčejné hrdinství, který se věnuje tzv. efektu přihlížejícího a rozvíjí zájem o dění kolem nás.

Obyčejné hrdinství

Cílem workshopu je seznámit se s teorií efektu přihlížejícího a reflektovat vlastní chování v rizikové situaci. Žáci se učí pracovat s vlastními obavami a strachem vystoupit z davu. Workshop vychází z projektu Heroic Imagination známého amerického psychologa Philipa Zimbarda. Celá vzdělávací akce trvá podle domluvy 90–120 minut.

Stručný popis workshopu:

1. Iniclace – Krátká úvodní aktivita, při níž se žáci (nevědomky) dostanou do situace, v níž se běžně projevuje efekt přihlížejícího.
2. Reflexe iniciační akce – Analýza iniciace a sdílení pocitů žáků.
3. Uvedení do tématu – Žáci zhlédnou video se situacemi, v nichž se odehrává efekt přihlížejícího. Po videu následuje krátká reflexe toho, co účastníci viděli. Lektor je seznámí se základní teorií a popisem tohoto jevu.
4. Vlastní příběhy – Lektor a žáci sdílejí vlastní zkušenosti s efektem přihlížejícího. Společně analyzují, co se stalo a jak se cítili.
5. Příprava dramatizace – Žáci se rozdělí do menších skupin, v nichž mají za úkol vybrat jednu situaci ze života, ve které se objevuje efekt přihlížejícího a zdramatizovat ji.
6. Dramatizace – Jednotlivé skupiny postupně přehrávají své situace. Pomocí technik Divadla utlačovaných (Augusto Boal) si žáci společně zkusí reagovat na prezentované situace. Po celou dobu zároveň probíhá reflexe myšlenek i pocitů jednotlivých žáků. Žáci na základě simulací přicházejí na možnosti toho, jak postupovat v obdobných situacích v reálném životě.
7. Shrnutí – Lektor shrnuje zjištěné poznatky a ukotvuje je do teoretického rámce.
8. Reflexe – Zpětná vazba účastníků na program.

Jak a kdy si lze workshop objednat? Rezervace a další informace na e-mailové adrese: skoly@dox.cz nebo na telefonu 295 568 104. Workshop je ideální objednat alespoň dva týdny před požadovaným termínem.

Stužák, z. s.

<https://stuzak.cz>

Studentský spolek Stužák (Studenti žákům) pořádá workshopy pro středoškoláky z různých oblastí (politologie, mezinárodní vztahy, kritické myšlení, právo, sociologie či moderní dějiny). Pro rozvoj občanských kompetencí a kritického myšlení ve vztahu k veřejnému dění je vhodný například workshop Mlhavá objektivita.

Mlhavá objektivita

Vzdělávací workshop Mlhavá objektivita se zaměřuje na mediální a informační gramotnost a rozlišování zájmů jednotlivých aktérů v krizové situaci. Studenti se hravou formou seznámí s tím, kdo v takové krizové situaci zastupuje jaké zájmy, jak se vyznat v informacích, které se na nás hrnou ze všech stran, jak je důležité rozlišovat zdroje informací, jak se vyznat v mediálním světě atd. K poznání toho všeho je vyžita simulace krizové situace, na kterou žáci musí reagovat v rolích, které jsou jim přiděleny. Díky vlastní zkušenosti v daných rolích si tak lépe uvědomí, jaké zájmy pak hájí a jakou roli hrají různí aktéři v situacích, které se dějí ve skutečnosti.

Workshop je plánován na dvě vyučovací hodiny, tedy celkem na 90 minut + přestávka mezi hodinami. Workshop je dostupný i v online podobě se stejnou délkou trvání.

Stručný popis workshopu:

1. Představení – V první části lektori představí spolek Stužák a nastíní, co bude žáky čekat. Při online podobě je zde čas na vysvětlení práce s online platformou a případné vyřešení technických problémů.
2. Úvodní video – V této části žáci zhlédnou krátké původní video, ve kterém se vysvětluje, co jsou média, jaké existují typy a formy médií, jaké funkce mají média a jaké cíle mají plnit. Video slouží jako úvod do problematiky, ujasňuje termíny a shrnuje informace, které žáci většinou znají. V online podobě se pro pouštění videí používá aplikace Watch2Gether.
3. Samotná aktivita – Žáci jsou rozděleni do 5 skupin: vláda, PR továren, ekologové, seriózní novináři a bulvární novináři. V rámci aktivity mají žáci za úkol vžít se do role jednoho z aktérů a uvědomit si, jaké zájmy může v krizové situaci hájit nebo jak se v takové situaci může chovat. Danou krizovou situací je vznik nespécifikované mlhy, která u občanů vyvolává záchvaty kašle. Žáci se v rámci přidělených rolí připravují na tiskovou konferenci, která v souvislosti s nastalou situací bude následovat. Jelikož dnešním světem hýbou sociální média, jsou i ona ve workshopu přítomna. Twitter je zde simulován aplikací Slido, v níž jednotliví aktéři tweetují, a sami tak ovlivňují, jak se bude situace vyvíjet. Lektori v aplikaci Slido reprezentují ČTK, od které žáci mohou brát informace jako pravdivé. Díky tomu mohou lektori situaci gradovat např. tím, že po několika minutách ČTK vypustí informaci o prvních obětech atd.
4. Tisková konference – Po aktivitě následuje tisková konference, kterou moderuje jeden z lektorů. Postupně se k situaci vyjádří vláda, ekologové a továrny. Po jejich vystoupeních následují dotazy novinářů. Moderátor pak následně zveřejní pravdivou informaci o tom, že se jedná o chemikálie z místních továren. Po zjištění následují shrnující vyjádření všech aktérů.
5. Rozpletení příběhu a závěrečné video – Po tiskové konferenci zhlédnou žáci závěrečné video ze série „Slavné dny“ týkající se těžké mlhy, která se objevila v Londýně v 50. letech 20. století. Touto událostí se tvůrci workshopu inspirovali a lektori následně vysvětlí souvislosti.
6. Shrnutí a diskuse – Na závěr žáci poskytnou lektorům zpětnou vazbu v diskusi i anonymně prostřednictvím aplikace Slido.

Workshop je možné objednat na adrese <https://stuzak.cz/workshopy/3>.

Co využít ve výuce?

Příběhy pamětníků ve výuce

<https://nucenaprace.cz>

Společnost Živá paměť vytvořila online výukovou platformu, která je věnována nucené práci v letech 1939–1945 a je vhodná k propojení výuky moderních dějin a rozvoje občanských kompetencí.

Výuková platforma přináší vzpomínky pamětníků na různé formy nucené práce, na život před válkou i po ní. Věnuje se především období druhé světové války, s tematickým zaměřením na nucenou a tzv. otrockou práci, s přesahem do poválečného období, především do roku 1968, kdy někteří pamětníci reflektují ve svých vzpomínkách též události související s okupací tehdejšího Československa armádami Varšavské smlouvy a následující období tzv. normalizace.

Základem výukových materiálů jsou filmová svědectví pamětníků, sestříhaná do krátkých životopisných filmů v rozsahu cca 25 minut. Všechny filmové příběhy doplňuje životopis pamětníka s interaktivní mapou. V sekci Materiály se pak nachází velké množství různorodých materiálů, jako jsou archivní dokumenty, dobové a současné fotografie, informační texty, literární ukázky, kresby, tabulky, ukázky z dobového tisku, metodické tipy nebo další tematická videa. K dispozici jsou rovněž odborné informační texty, lexikon a podrobná časová osa událostí k tématu druhé světové války a nucené práce v časovém rozmezí od roku 1914 do současnosti.

Pro práci ve výuce je připravena série úkolů, při kterých žáci zasazují vzpomínky pamětníka do historického kontextu. Výuková platforma současně nabízí učitelům širokou škálu metodických námětů pro práci s filmovým svědectvím, didaktické komentáře, tematický vyhledávač, možnost zapisování komentářů k jednotlivým úkolům, zadávání vlastních úkolů pro žáky, vytváření žákovských skupin a sledování výsledků jejich práce. Učitelé si mohou vybírat úkoly podle své volby tak, aby vyhovovaly záměrům a cílům výuky pro danou skupinu žáků.

Platforma je zdarma, stačí se pouze registrovat. Registraci můžete provést pro profil žáka, nebo učitele. Pokud se registrujete jako pedagog, máte v platformě k dispozici několik funkcí navíc (graficky jsou označeny zeleně). Jednou z nejdůležitějších je možnost vytvářet studijní skupiny, zakládat účty pro své žáky a sledovat výsledky jejich práce přímo pod svým profilem. Žáci se mohou registrovat do platformy samostatně nebo jim může učitel předat uživatelské jméno a heslo v rámci skupiny, kterou vytvoří pod vlastním profilem.

Všichni uživatelé mohou zpracovávat připravené úkoly v příslušném editoru, psát texty, vkládat fotografie a dokumenty, kopírovat úryvky z transkripce rozhovoru, ukládat filmové ukázky. Zpracované úkoly jsou pod daným profilem trvale uloženy, je možné je stáhnout ve formátu PDF nebo prezentovat přímo v rámci online prostředí (např. ve výuce prostřednictvím interaktivní tabule).

Pro pedagogy je k dispozici přehledná publikace o tom, jak s výukovou platformou pracovat, kterou je možné si stáhnout v elektronické podobě na stránkách výukové platformy.

Kromě české verze online výukové platformy mohou učitelé využívat verzi německou, ruskou a polskou. Jednotlivé jazykové mutace využívají stejné elektronické prostředí, nejsou ale pouhým překladem – zohledňují paměťovou kulturu jednotlivých zemí, rozdílné didaktické přístupy a obvykle se liší i výběrem pamětníků:

- ▶ německá výuková platforma: <https://lernen-mit-interviews.de>
- ▶ ruská výuková platforma: <https://obuchenie-na-osnove-intervyu.org>
- ▶ polská výuková platforma: <https://edukacja.wojnaipamiec.pl>

Více informací o společnosti Živá paměť získáte na stránce www.zivapamet.cz nebo na e-mailové adrese: info@zivapamet.cz.

Další tipy na aktivity ve třídě

Diskuse o referendu

Diskuse o referendu je oblíbeným a debatně vděčným tématem. V Česku je praxe referend minimální, v jiných zemích jsou referenda častější, ale jejich přínos je sporný (např. slovenská praxe manipulativních referend za vlády Vladimíra Mečiara). Postup může být následující. Nejprve jsou žáci vyzváni k vyjádření názoru, jestli podporují více přímé demokracie (takových bude zpravidla většina), nebo ne. Následně mohou být vytvořeny skupinky, které mají za úkol hledat argumenty pro a proti přímé demokracii. Tuto činnost lze zpestřit třeba tak, že zastáncům necháme hledat argumenty proti přímé demokracii a naopak. Nebo můžeme diskutovat o vhodnosti přímé demokracie na různých úrovních vládnutí: EU, státní, regionální či komunální politiky.

Příklady odpovědí:

Proč je referendum dobré: zvětšuje prostor pro politickou participaci, zvětšuje zájem občanů o veřejné otázky, umožňuje bezprostřední podíl na formování politiky, podporuje rozvoj veřejné diskuse, omezuje nadměrnou moc politických stran a zájmových skupin.

Proč referendum dobré není: velmi záleží na konkrétní formulaci otázky; dost často se lid rozhoduje o tématice, která je příliš komplexní a které nerozumí; dost často vede k mediální manipulaci veřejné debaty; může vnášet podněty a otázky, které jsou mimo rámec liberálně-demokratické debaty.

Obecně platí, že referendum má tím větší smysl, čím blíže voličům se uskutečňuje. Tedy v komunální, případně regionální politice. Týká-li se například složitých otázek zahraniční politiky, je nebezpečí neinformovanosti nebo manipulace veřejnosti větší.

Specifickou variantou pak může být diskuse na téma přímé demokracie ve škole a ve vzdělávání. Co by přinesla, a co by naopak zcela zkomplikovala? Proč by ji mohli žáci chtít, proč by naopak některým mohla vadit? Má z pohledu učitele ve třídě vůbec svoje místo? A ve škole jako celku? Co by mohla přinést dobrého a jaké by musely být splněny podmínky, aby nevedla ke zneužití a rozkladu?

SDÍLENÍ

DISKUSE K OBČANSKÝM KOMPETENCÍM A POLITICKÉ GRAMOTNOSTI U ŽÁKŮ

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Jaké máte zkušenosti s politickou gramotností vašich žáků nebo jejich vrstevníků?
- ▶ Jakým způsobem a v jakých předmětech lze politickou gramotnost u žáků vůbec zjišťovat?
- ▶ Mají vaši žáci nějakou zkušenost s demokratickými procesy (volby, žákovské parlamenty apod.)?
- ▶ Jak jsou na tom vaši žáci s mediální gramotností?
- ▶ V jakém smyslu patří do školy politika?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

DISKUSE K ROZVOJI OBČANSKÝCH KOMPETENCÍ A POLITICKÉ GRAMOTNOSTI VE ŠKOLÁCH

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Jakým způsobem u vás ve škole rozvíjíte občanské kompetence a politickou gramotnost žáků?
- ▶ V jakých předmětech a s jakou časovou dotací se politické gramotnosti věnujete?
- ▶ Zapojuje se vaše škola do některého z projektů na rozvoj občanských kompetencí a politické gramotnosti?
- ▶ Jakým způsobem se u vás ve výuce objevují aktuální politická témata?
- ▶ Co byste ve vaší škole označili za příklad dobré praxe ohledně rozvoje občanských kompetencí a politické gramotnosti?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU

DISKUSE K PŘÍNOSU SEMINÁŘE

Náměty k přemýšlení a diskusi

- ▶ Co bylo pro vás v úvodním teoretickém bloku nové či zajímavé?
- ▶ V čem mohou poznatky nebo materiály z bloku Teorie obohatit vaši výuku?
- ▶ Který z programů či materiálů prezentovaných v bloku Praxe použijete ve výuce a proč?
- ▶ Které další materiály uvedené v online Rozcestníku znáte a používáte? Jakou s nimi máte zkušenost?
- ▶ Co bylo pro v tomto semináři pro vaši pedagogickou praxi nejpřínosnější?

MOJE POZNÁMKY

DOTAZY

NÁPADY PRO VÝUKU